

listy 4 2000
ročník XXX

Arnošt
Lustig

Král promluvil, neřekl nic

Letos v létě nám za svého pražského pobytu svěřil Arnošt Lustig, že chystá svou „životní knihu“. Má mít několik svazků, počet stránek si sám vymezil na dva tisíce. Budou v ní věci už vydané (Portes, Potopa, Židovská povídka, Enzo, Kamarádi, Colette, Tanga) a k samostatnému vydání chystané (Lea z Leuwardenu, Krásné zelené oči). Možná ji zpestří i některými svými rozhovory. Na otázku, jak se bude jmenovat, se zatvářil tajemně: Počkej chvíli, taky se k tomu dostaneme... A pak vyprávěl, dokud ho od nás z redakce nevyhnaly další sjednané schůzky. O současné Americe (je to Říše římská, pracující ke svému konci!), o svém zděšení ze současných mravů (loni mi truhlář udělal na chatě schody, dnes mámil další peníze, protože prý si zapomněl zaúčtovat dřevo)... Z jeho komických historek o kamarádech, vnoučatech a studentech vanul lehký stesk, či lépe řečeno chápavá moudrost člověka, který mnoho zažil, o životě neustále přemýšlí a píše.

Jednou mě kdosi vybídl, abych si představil, jak se mohl odvíjet můj život, nebýt druhé světové války, vyhlazovacích táborů, Prahy s Rudou armádou... Jinými slovy mě donutil, abych snil, abstraktně uvažoval o možnostech, které nepřišly. Jedno vím jistě: Byl by naživu můj otec, kterého zaplinovali v Osvětimi – Březince, protože měl brýle. Nikomu nezáleželo na jeho původu – jestli má plavé vlasy a modré oči, jestli jeho předkové byli nomádi, beduíni nebo čeští bratři – jednou měl na kabátě našitou žlutou hvězdu, a to stačilo, aby se musel nadýchat cyklonu B. Vzali si jeho byt, šaty a peníze, pak jeho vlasy, kůži a kosti na hnojivo. Podobně to udělali s šesti, ne-li více miliony Židů...

Měl bych kamarády, kteří by dospívali a stárli spolu se mnou, místo aby ve svých čtrnácti letech zahynuli bitím, hladem, nemocí nebo nakonec také cyklonem B v podzemních komorách, které se tvářily jako sprchy. Nebýt spisovatelem, čím bych asi byl? Jakého kompasu bych se držoval? Od koho bych se učil, a čemu? Carusovi prý jeho učitel domlouval, aby neztrácel čas zpíváním, stejně to nikam nedotáhne. Lincoln promíhl volby do senátu, ale za dva roky už byl prezidentem Spojených států. Smetana slo-

žil svá nejkrásnější díla poté, co ohluchl. Do jaké míry je tedy to hlavní dynamo v nás, ne mimo nás?

Americký spisovatel William Faulkner, jeden z nejlepších v mé generaci, věřil, že největší vítězství dobra nad zlem není jen v činu slušného člověka proti špatnému jedinci nebo skupině, ale v srdci, které překoná to horší a dá možnost tomu lepšímu v sobě. Jeden z Faulknerových učitelů, anglický spisovatel polského původu Joseph Conrad byl přesvědčen, že takovou šanci má každý člověk jen jedinkrát. Selže-li, nikdy už se nezbaví stínu porážky, i kdyby byla tajná a neviditelná jako noc a její nejhlubší záhady. Věřil, že víc než jakékoli vítězství je uchovat si čest.

Jak víte, přednáším na Americké univerzitě ve Washingtonu, D.C. Své studenty nabádám, aby se drželi tradice amerického písemnictví, které se od nejlepších Angličanů, Francouzů, Rusů a Němců učilo tak dlouho, až je v minulém století svými vrcholnými díly předčilo. Aby četli Melvilla, Fitzgeralda, Hemingwaye, Salingeru, Steinbecka a všechny další hvězdné autory z Evropy, Asie a Afriky, kteří tvoří světovou literaturu. Aby si zapamatovali, co řekl při přebírání

Nobelovy ceny William Faulkner: „Největší ctižádostí mladých amerických spisovatelů musí být snaha pozvedat lidská srdce. Vím to od chvíle, kdy jsem si ještě jako chlapec přečetl, co od svých vojsk vyžadoval jistý polský král“.

Mladým literárním adeptům doporučuji, aby psali, co opravdu cítí, ne to, co se od nich očekává, aby cítili; aby pochybovali o všem, co je zdánlivě provždy dané, neměnné a nedotknutelné, včetně existence Boha, i kdyby ho svým psaním měli nakonec potvrdit. Také se je snažím přesvědčit, že každý z nás je příběh, který stojí za zaznamenání. Snad je to z mé strany reakce na nacistické pojetí bezcennosti člověka, na pohrdání životem.

Jde hlavně o to, abychom na každém příběhu objevili to nejzajímavější, nejpoučnější, nejzábavnější nebo nejvýstražnější – pokud možno všechno dohromady. Každý život, třebaže nemusí být pozoruhodný od začátku do konce, ale díky nějakému činu, motivu, vášni či touze jen v některé své výseči, je jedinečný. Ve svém důsledku to znamená, že můj život je zároveň otiskem mnoha jiných životů, mnoha jiných dějů. A dál – že i bez mého souseda, kterého nemám rád a se kterým dokonce ani nemluví, by byl můj život chudší.

Svým posluchačům vštěpuji i další známou zkušenost: rozdíl mezi životem a literaturou spočívá mimo jiné v tom, že ve skutečnosti víme jen málo o sobě a o svých nejbližších – o matce, otci, babičkách, tetách a tak dál (Karel Čapek napsal, že člověk se nikdy nemýlí tak radikálně, jako když něco tvrdí sám o sobě). Možná je to tak dobře. Literatura musí naopak vědět všechno, musí vyjevovat i ta nejhlubší, nejskrytější lidská tajemství, jinak nám není k ničemu. Ze všech prostředků, které člověk má, je literatura to poslední, čím se dobírá přinejmenším potvrzení svých vlastních pochyb, výhledů a nadějí. Tím člověku bezděky říká, že není sám a opuštěný, odkázaný jen sám na sebe (i když takové situace nejednou popisuje). Literatura spojuje lidi v tom a tím, čím opravdu jsou, i když si to nepřipouštěli.

Kdybych měl vložit nějaké poselství řekněme do zprávy pro Martany nebo jiné mimozemšťany, odkázal bych je opět na literaturu (nic jiného taky tak „famiálně“ neznám). Doporučil bych jim, aby si povšimli citové paměti člověka. Co o sobě objevil za tisíc let – když už zahajujeme tu novou tisícovku – jaké nejlepší příběhy si vymyslel a zapsal. Takové, které už v sobě nedokázal udržet, jimiž překypoval až k explozi. Románu, jak ho známe, je přibližně tisíc let. Traduje se, že první, kdo sepsal členité vyprávění, protkané několika různými příběhy, zvané román, byl tak výbušně napěchovaný zkušenostmi, že nevypsal se z nich, zahynul by přetlakem zoufalství z nemožnosti někomu je sdělit. *Příběh Geni*, jak se ten román jmenuje, napsala roku 1008 žena, Japonka Musaraki Šikubu, žijící u císařského dvora v Kjótu.

Když se paní Šikubu ptali, co ji inspirovalo, a jestli je její příběh ve všech ohledech pravdivý, neboť jako pravdivý působí, odpověděla, že se jí zdálo nepřijatelné a nezodpovědné nechat si pro sebe to, co by nemělo upadnout v zapomnění. Věděla tak jistě jako dýchá nebo jako je nebe nad hlavou, že její prožitky musí vejít ve všeobecnou známost, že nesmějí zůstat utajené nebo přístupné jen omezenému, zasvěcenému okruhu lidí.

Mohl bych jí to bez váhání potvrdit, třebaže od roku 1008 už uplynulo moře vody. Po válce, když jsem se vrátil z lágrů, jsem měl naléhavou potřebu vyprávět, co se dělo v Osvětimi-Březince, v Buchenwaldu a na pochodech smrti. Nikdo mi nevěřil a já propadl pocitu bezmocnosti, bolesti z nedělitelného. Bylo to palčivé jako oheň, silné jako sopka než vybuchne a vychrlí lávu, oheň a plyn; nezadržitelné jako povodeň. I mé nejprostší zážitky pokládali mí posluchači za výplod choré mysli. A to jsem byl v mnohém zdrženlivější, než jsem možná měl být. Věděl jsem, kde je hranice studu, kterou nikdy nepřekročím. Nezbyvalo mi tedy, než psát. Kdybych to neudělal, ztratil bych rozum.

Neříkám, že jsem to ze sebe vypsal jen proto, abych nevybuchl, jako sepišovali mý dávní předkové Bibli (abych nepodlehli veli-

káštví); ale ta vášnivá touha se vyslovit, než se na všechno zapomene, pocit, jako kdybych byl posledním člověkem na světě, to se spisovatelům Bible podobalo (na mé úrovni). Neslyšel jsem hlasy na poušti, slyšel jsem ozvěny hlasů z lágrů. Hlasy mrtvých. Žily ve mně příběhy, o nichž jsem věděl, že by neměly upadnout v zapomnění, asi jako ta japonská dvorní dáma z Kjóta.

Sodstupem času se mi to, co jsem zažil a viděl mezi svými šestnácti až osmnácti lety, zdá úděsnější než kruhy pekla, jak je popsal Dante. Ne proto, že jsem byl jednou z obětí. Naučil jsem se nepohlížet na sebe jako na oběť, protože to by mne užíralo. Jak už jsem řekl, muselo to ze mne ven, aby mi nervy neshořely jako vlákno v žárovce, místo světla nenastala tma a rozum nevystřídalo šílenství. Něco jsem ze sebe dostal psaním před čtyřiceti, možná už padesáti lety. Nemělo to vždy dokonalý tvar a neobsáhlo po každé všechno, nebo aspoň to ze všeho nejdůležitější. Chyběl tomu odstup, přehled i ona tajemná dimenze, za kterou může autor zaplatit jen uplynulým časem; to tajemné vlnění, jemuž se v literatuře říká rezonance. Prostor pro doznění, jinými slovy dokonalé dílo, soulad obsahu a tvaru.

Je to těžké, autorovi přesto nezbyvá nic jiného, než se o to stále pokoušet. Není-li výsledek dokonalý, může být aspoň ryzí. Může obsáhnout zkušenost z první ruky, ozvěnu dosud čerstvých dějů. Ale musí to dosáhnout autorova stropu, aby ve svém nejhlubším nitru věděl, že víc nemohl. Nesmí jít pod své možnosti, i kdyby měl za poslední tečkou padnout vyčerpáním...

Jsem rád, že něco z toho stěžejního, co jsem chtěl napsat, jsem neodkládal. Jistě by se ledacos rozpustilo ve vzduchu a už nikdy bych to nenapsal. Je to tajemství psaní, které odměňuje mladou energii a jí nahrazuje nedostatek řemeslné zkušenosti. Rané práce jsou cenné nerozředlostí obrazů, nezkruslenou řečí, která ještě zní živou ozvěnou; prudkostí, s níž se události, které skoro ještě nemají ani svoje včera, otiskují do myslí, srdcí a duší čtenářů.

Autor je v určitém smyslu dvojediná bytost: jedna píše, druhá se ztotožňuje se čtenářem. Mění se doba, zkušenosti, vkus; v tom smyslu je kopec, který se nezměnil ani o chlup, z odstupu zřetelnější, ale z velké dálky se úplně ztratí. (Toho se bojí každý autor, ale sám je proti tomu bezmocný. Zblízka vidíme na kopci každý kamínek, každé zrníčko písku). Zároveň se spisovatel dívá na svou práci jako na vrt hluboké štoly, a ani tady nedohlédá na dno. Jen se snaží proniknout temnotou.

V dějinách literatury najdete sáhodlouhý seznam autorů, kteří na konci své kariéry shledali, že to nejlepší napsali na samém začátku, kdy o svém řemesle věděli málo, ale jejich vnímání a vůle byly tak intenzivní, jako už nikdy potom. Později už znají tajemství a triky své kuchyně, alchymii a bohatství či naopak chudobu svých přísad; vědí, jestli jsou lepšími běžci na krátkou, nebo na delší trať.

Například Hemingway a Maupassant byli špičkoví krátce po startu. Ale je to obecné platné pravidlo? Herman Melville napsal dvě své nejlepší novely (*Billy Budd* a *Benito Cereno*) na samém konci života a jejich zveřejnění se nedočkal. Našly se až třicet let po jeho smrti v kufru, kam je uložila jeho manželka a kde je mezi starými krámy vyhrabala jeho vnučka. K tisku je připravil redaktor Raymond Weaver (některé pasáže byly napsány tužkou a několikrát přepracovány). Novely měly nevidaný ohlas, americká kritika je označila za „dva literární klenoty“; ocenila zejména jejich sevřenou formu a vyváženou kompozici, dokonalou jako u nejlepšího hudebního díla, což se o autorových raných pracích říci nedalo. Melville si o svém psaní moc nemyslel, upadl v zapomnutí a znechucen neúspěchem se trvale odmlčel. To je příklad, jak se může změnit autorův pohled na vlastní dílo.

Kdybych řekl, že můj pohled na vlastní práci je neměnný, byla by to hloupost i lež, ale mám potíže, jak to popsat. S první knížkou (*Noc a naděje*) jsem spokojen. Líp jsem to nesvedl. Nedávno vyšla pošesté a měl jsem z toho stejnou radost, jako když mi ji vydali poprvé. Přesněji řečeno – skoro

stejnou radost. Poprvé byla bezelstnější, přinášela přísliby; teď je tesknější, jako když doznívá píseň. *Démanty noci* jsem doplnil o novou povídku. Některé povídky doznaly proměny v tom, že jsem k původní verzi napsal ještě druhou, delší, a čtenář si může porovnat, která je lepší (*Tma nemá stín* a *Chlapec u okna*). Na některé věci by autor už neměl sahat; některým nedat, co chtějí a co autor může, by byl hřích. Takže jsem vlastně neřekl, jak se mění můj pohled, ani nevím, jak to se mnou v tomto ohledu bude dál. Konečně: to, co se mění, je možná mezi řádky.

Být spisovatelem, to většinou znamená mít tu nejvyšší tížadost a zároveň největší nároky na sebe sama. V literatuře ob stojí jen to nejlepší, na nepovedené se rychle zapomene. Neumění nemilosrdně propadá s ítem umění, které nezná slitování. Současní spisovatelé mají samozřejmě jiné náměty než starší autoři, jinou filozofii, jiné zkušenosti, ale řemeslo je stále totéž. Alchymie mísící slova, věty, pravdu, vášeň, mravnost s tím posledním cílem – sdělit svou pravdu co nejvěrněji, co nejpůsobivěji. Strhnout svého čtenáře svým směrem.

Asi tak, jak to vylíčila ta naše japonská pramáti z Kjóta. Popisovala intriky na císařském dvoře, kde žila a sloužila, ale tak, aby

konečný souhrn a dojem z jejich smyšlených dějů, postav a charakterů odpovídal pravdě (aby byl pravdivější než pravda, jak říkal Hemingway). A tak jsme zase tam, kde už jsme byli – u pravdy, pravdy, pravdy a slov, slov, slov. K tomu krása, smysl, touha po trvalosti. Nejhlubší povzdech i nejpěnlivější výkřik. Triumf i soustrast.

Abych použil výroku moudrého černého Američana, zákeřně zavražděného Martina Luthera Kinga, i literatura musí posuzovat člověka podle jeho charakteru, ne podle rasy, původu nebo náboženství. Takové požadavky klade literatura na spisovatele v každé době, za všech okolností, na každém poli níku a rovnoběžce. I dnes jsou nad autory vynášeny rozsudky smrti; ne za to, co spáchali, ale za to, co napsali, jako se to stalo Salmanu Rushdiemu. Zároveň dostávají spisovatelé jednou ročně Nobelovu cenu a milion dolarů odměny; ne vždycky ti nejlepší, ale vždycky spisovatelé. Někteří se stanou prezidenty své země.

Tak, a teď, jak je to s názvem té mé chystané veleknihy. Výrok „Král promluvil, neřekl nic“, mám z dávného telegramu amerického vyslance v kterémsi africké zemi. Vyslancem takto lapidárně charakterizoval králův státnický projev, na který ve Washingtonu netrpělivě čekali. Ponechám na čtenáři, aby si vybral, jestli jsem spíše ten král, co promluvil a neřekl nic, nebo ten americký vyslanec v Africe, který informoval své ministerstvo zahraničí ve Washingtonu, D.C.

Možná jsem král, který si důkladně připravil řeč, v níž chtěl povědět všechno důležité, co má na srdci. Někdo ji vyslechne s účastí, jiný znuděně, a pak pošle svým nadřízeným depeši: Král promluvil, neřekl nic. Nikdo neodpověděl na otázku, zda král opravdu říkal jen banality, nebo zda vyslanec jeho slovům nerozuměl. Byl přehnaně kritický? Čekal snad, že řekne něco jiného? Kdoví? A to je to nedopovězené: v něco lze doufat, něco nelze vyloučit. Jsme možná všichni králové, kteří promluví, ale podle některých neřeknou nic.

